

Araştırma Makalesi | Research Article

Doi: 10.18795/ma.70822

Sibel KIRAZ

Doktora Öğrencisi | Phd Candidate

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-Türkiye

Mimar Sinan Fine Arts University, Institute of Social Sciences, İstanbul-Turkey

sblkrz@gmail.com

KİTLE, KÜLTÜR, BUNALIM VE YABANCILAŞMA

Özet

Bu çalışmada, yabancılaşma kavramı, yine kendi aralarında yakın ilişki içinde olan kitle, kültür, bunalım kavramları ile ilişkisi açıklanarak irdelenmekte ve yabancılaşma kavramının söz konusu kavramlarla ilişkisi çözümlenerek yabancılaşmanın ortaya çıkma koşulları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeleer: Yabancılaşma, Kitle, Kültür, Bunalım.

MASS, CULTURE, CRISIS, AND ALIENATION

Abstract

In this article, the concept of alienation have been investigated through revealing its relation with concepts of mass, culture, crisis, which are closely interrelated with each other; and through having analyzed the relation between the concept of alienation and aforementioned concepts, the circumstances under which the alienation emerged have been discussed.

Key Words: Alienation, Mass, Culture, Crisis.

Yabancılaşma, yine kendi aralarında yakın ilişki içinde olan kitle, bunalım ve kültür kavramları ile birlikte ele alınabilecek bir kavramdır. Kitle, dolayısıyla kitle kültürü kültürle bağlantılıdır. Kültürün de hem kendisi hem de onu oluşturan ve ona dâhil olan insanlar göz önünde bulundurulduğunda birçok noktada bunalımla ilişkili olduğu görülebilir. Bu üç kavramın yabancılaşma bağlamında ele alınması da yabancılaşmaya daha yakından bakmayı ve onu ortaya çıkma koşulları bakımından değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır.

1.Kitle ve Yabancılaşma

1.1. Birey-Kitle İlişkisi

Tek bir insanın yabancılaşmasından söz edilebileceği gibi bir topluluğun ve hatta toplumun yabancılaşmasından da söz edilebilir. Bazen de toplumun belli bir kesiminde yabancılaşma ile karşılaşılabilir. Bir toplumda yabancılaşmanın belirgin olarak ortaya çıkmasına neden olan durumlardan biri de kitleleşmedir. Kitle kavramı her ne kadar bir insan topluluğunu anımsatsa da her insan topluluğu kitle olmadığı gibi, her yabancılaşma da kitleleşme değildir. Kitlenin önemli özelliklerinin başında bireyliği silmesi âdeta eritmesi gelir.

Kitle adamı, boşlukta asılı hayali bir yaşamı tercih eder. Her şeyi oluruna bırakır. Kitlenin içinden birinin çıkıp bir şeye muhalefet ettiği nadiren görülür (Gasset 2003: 98-99). Bu nedenle kendine özgü, bağımsız bir yaşama sahip olmayan kitle insanı bireyliğini yitirmiş insandır. Erich Fromm da kapitalist ekonomi sisteminin etkisiyle bireysel benliği zayıflatma eğilimindeki etmenlerin ağırlık kazandığını, bireyi güçlendiren etmenlerin ise görece olarak zayıfladığını ifade eder (Fromm 2008: 108). Bireyliğin aşınması kitleyi karakterize eden diğer özellikleri de beraberinde getirir. Bu özelliklere kitlenin nasıl oluştuğundan söz ederken değineceğiz.

Elbette ki; kitle ilk olarak günümüzde ortaya çıkmamıştır. Fakat kitlenin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, hangi dönemlerde, hangi toplumlarda, hangi koşullarda görüldüğü daha çok sosyal antropolojik bir çalışmayı gerektirir. Bununla birlikte kitle, tarihin pek çok döneminde ve özellikle de son yüzyıllarda ağırlıklı olarak kendini göstermiştir. Kitlenin yabancılaşma ile ilişkisi göz önüne alındığında aynı yargı yabancılaşma için de dile getirilebilir. Bu nedenle son yüzyılları temel alarak kitlenin nasıl oluştuğuna kısaca değinirken kitle ile ortaya çıkan yabancılaşmaya da değinme olanağı elde edeceğiz.

1.2. Birey Olmak ve Zorlukları

İnsan dünyaya geldikten sonra yavaş yavaş güçlenmeye, kendi kendine yetecek hâle gelmeye başlar. Kendi kendine yetiyor olmak yani tek başına bir bütün, bir birey olmak aynı zamanda bağımsızlaşmaktır. Bağımsızlaşan yani birey olan insan kendi kararlarını verip, ona göre davranabilir. “İnsan varoluşu, güdülerle hareket etme düşkünlüğünün bulunmama ölçüsü belli bir noktayı aştığında, doğaya uyarlama artık zorlayıcı niteliğini yitirdiğinde ve davranış biçimleri artık kalıtsal olarak var olan mekanizmalar tarafından ayarlanamaz hâle geldiğinde başlar. Başka bir şekilde söylemek gerekirse *insan varoluşu ve özgürlüğü, daha baştan birbirinden ayrılmaz iki öğedir.*” (Fromm 2008: 41). Bu nedenle kendi özgürlüğünü kullanmayanın ya da kullanamayanın birey olma özelliği de gevşemiştir ve bu insan yabancılaşmaya açıktır.

“İnsan birey olma özelliğini neden yitirir?” sorusunun yanıtı birey olmanın zorluklarında gizlidir. Bu zorlukların başında birey olmanın getirdiği yalnızlık gelir. İnsan bir yandan birey olmak zorundadır ama birey olduğu sürece de başka her şeyden ayrı olmak zorundadır. “Kişinin kendi bireysel var oluşuyla kıyaslandığında son derece güçlü ve yenilmez ve çoğu kez ürkütücü ve tehlikeli olan bu dünyadan ayrı olma bilinci, bir güçsüzlük ve kaygı duygusu yaratır. Kişi o dünyanın ayrılmaz bir parçası, bireysel olasılıkların ve sorumlulukların farkında olmayan bir parçası olduğu dönemde, ondan korkması gerekmiyordu” (Fromm 2008: 39). Bütün bunlar tek bir insanın birey olmaktan kaçınma nedenleri olarak görülebilir. Fakat bizi asıl ilgilendiren, bütün bu nedenlerin daha fazla insan için, o insanları bir kitleye dönüştürecek şekilde etkili hâle gelmesinin nasıl gerçekleştiğidir.

Erich Fromm’a göre birey olmanın getirdiği yalnızlık ve korkuyu aşmanın tek yolu özgürlükten kaçmak değildir. İnsan dünya ile sevgiye ve üretkenliğe dayalı bir bağ kurarak da bu konudaki sıkıntılarını aşabilir (Fromm 2008: 40). Fakat günümüzde kitleye dâhil olan yani bireyliği gelişmemiş insanların üretici olmadığını söyleyemeyiz. Bu durumda üretmek için birey olmanın şart olmadığı ve üretmenin insanı bireyleşmenin sıkıntısından kurtarmak için yeterli olmadığı söylenebilir.

19. yüzyıl insanın özgürce eylemesini engelleyen, bireyi kendisine bağımlı kılmak isteyen, sınırları bulunan bir yaşam sunan ideolojilerin âdeta patlarcasına ortaya çıktığı bir çağdır. Nietzsche çağını eleştirdiği ve “...bana dışarıdan bulaşmış her türlü *yüksek yutturmaca ya, ülkücülüğe* (...) son vermek için kendi kendime koyduğum sıkı düzenin bu anıtı...” (Nietzsche 1993: 93) olarak nitelediği *Ecce Homo* adlı kitabında çalışan, üreten fakat aydınlanmak ve özgürleşmek için çaba göstermeyen, katılaştıran kanırlarla,

ülkülerle (idealler) savaşa girmeyen gençlerden; “Çevreme yakından bakınca, bu tehlike başlarında olan çok sayıda genç gördüm(...) Almanya’da, *Alman Devleti* içinde çok kimse erkenden seçip, karar verir, bir daha da bu yükü üzerinden atamaz, altında çürür gider; Bunun kurtuluşu yoktur...” (Nietzsche 1993: 92) diye söz eder. Dolayısıyla bir meslek edinmek, o mesleğe kapılmak ve üretmek birey olmak için yeterli değildir. O hâlde günümüz insanını birey olmaktan alıkoyarak yabancılaştıran şey nedir?

Kitlenin oluşmasına zemin hazırlayan koşullar Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan değişimler sonucu oluşmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte “üretim” ve “geçim tarzları” da değişikliğe uğramıştır. İşte birçok insanın aynı anda birey olmaktan vazgeçerek kitleyi oluşturmasının en önemli nedeni üretimle iç içe olan ekonomik boyuttur. Her şeyden önce çağımızın dünya düzeni başka bir seçeneğe yeterince imkân tanımadığı için ekonomik ihtiyaçların karşılama biçiminin ortak olması kitle için hazırlayıcı olmaktadır.

Eğer insan istediği şeyi, istediği şekilde ve miktarda üretme özgürlüğüne sahip olmak yerine ekonomik anlamda yaşamını sürdürebilmek için kendisinden istenen üretimi yapıyorsa bu üretim ona mutluluk getirmeyecektir. Marks da yabancılaşmanın ortaya çıkışını insanın üretimle olan ilişkisinin bu şekilde olmasına bağlar. Ona göre yabancılaşma dört şekilde gerçekleşir:

a) Emek insana özgüdür ve insanın özgürce etkinlikte bulunmasıyla anamlanır. Fakat kapitalist ekonomi sisteminde çalışanlar kendilerinin değil de işverenin denetiminde olması nedeniyle emeklerine yabancılaşırlar.

İnsan *cinsil* varlık olduğunun kanıtlarını, demek ki tam da nesnel dünyayı işleyip geliştirme olgusunda gerçekten vermeye başlar. Bu üretim onun etkin cinsil yaşamıdır. Bu üretim aracılığıyla doğa, *onun* yapıtı ve onun gerçekliği olarak görünür. Çalışmanın (emeğin) amacı demek ki *insanın cinsil yaşamının nesneleşmesidir*: çünkü insan, bilinçte olduğu gibi, kendini yalnızca entelektüel bir biçimde değil ama etkin bir biçimde gerçek bir biçimde ikiler ve böylece kendini yaratmış olduğu bir dünyada seyrederek. Demek ki yabancılaşmış emek insandan kendi üretim nesnesini çekip alırken, ondan *cinsil yaşamını*, onun gerçek cinsil nesneliliğini de koparıp alır... Aynı biçimde insana özgü etkinliği, özgür etkinliği araç durumuna düşürürken, yabancılaşmış emek insanın cinsil yaşamını, onun fizik varlık aracı durumuna getirir (Marx 2007: 28-29).

b) Kendi ürettikleri, kendi ellerinden çıkan ürünün kendilerine değil de işverene ait olması çalışanları bu ürüne de yabancılaştırır. Çalışanın kendi ortaya çıkardığı ürün ondan kopmuş ve karşısına geçmiştir.

Eğer emek ürünü işçiye ait değilse eğer bu ürün işçi karşısında yabancı bir erk ise bu ancak o ürün *işçi dışında bir başka insana* ait olduğu için olanaklıdır. Eğer işçinin etkinliği onun için bir işkence ise bir başkasının *zevki* ve bir başkası için yaşama zevinci olmalıdır. İnsan üzerindeki bu yabancı erk, ne tanrılar olabilir ne de doğa; ancak insanın kendisidir bu.... Öyleyse o kendi emek ürününe karşı, kendi nesneleşmiş emeğine karşı, *yabancı*, düşman, güçlü, ondan bağımsız bir nesne olarak davrandığı zaman, bu nesne ile kendisine yabancı, düşman, güçlü, kendisinden bağımsız bir başka insan ona sahipmiş gibi bir ilişki içindedir. O kendi öz etkinliği karşısında, özgür-olmayan bir etkinlik karşısındaymış gibi davrandığı zaman, ona karşı bir başka insanın hizmetinde, bir başka insanın egemenliği, zorlaması ve boyunduruğu altındaki bir etkinlik olarak davranır (Marx 2007: 30-31).

c) Emeğine, emeğinin ürününe yabancılaşan insan kendisine de yabancılaşır. Çünkü kendisini açığa çıkarmak, gerçekleştirmek için özgürce etkinlikte bulunması, etkinliğinin ürününe yansımaları ve bu üründe kendisini bulması gerekirken ne özgürce bu ürüne yansıyabilir ne de yansıdığı ürüne sahip olabilir.

İnsanın cinsil varlığı, doğa kadar onun cinsil entelektüel yetileri de ona yabancı bir varlık durumuna dönüşürler. Yabancılaşmış emek, onun dışındaki doğayı olduğu gibi onun tinsel özünü, *insansal* özünü olduğu gibi kendi öz bedenini de insana yabancılaştırır (Marx 2007: 29).

d) Kendine yabancılaşmış olan insan başkalarına da yabancılaşmıştır. Kendisinin bile yabancı olan insanın kendisi dışındakilere yabancılaşmaması düşünülemez. İnsanın emeğine yabancılaşması emeğinin ürününe ve kendisine yabancılaşmasının yanı sıra onu diğer insanlara da yabancılaştırır. “İnsanın kendi emeğine, kendi emek ürününe ve kendi kendine ilişkisi için doğru olan şey, insanın öteki insana ve onun emek ve emek nesnesine ilişkisi için de doğrudur” (Marx 2007: 29).

İnsanı yabancılaştıran etkenler bu denli baskınken özgür olmak kolay değildir. Erich Fromm’un deyişi ile “Özgürlükten Kaçış”ın nedeni de çağımız insanının zaten özgür olmaması, ne yapsa kendisi dışındaki güçler tarafından yönlendiriliyor olmasıdır. Diğer taraftan insan sadece ekonomik ihtiyaçlarını karşılama biçimi bakımından kitleye dâhil değildir. İnsan için kitlenin yaşam alanı dışında bir yaşam alanı bulunmaması onun her bakımdan kitleye dâhil olmak zorunda kalmasına neden olur. Ayrıca böyle bir durumda kitleye dahil olmak istemeyen insan yalnızlaşacaktır. Günümüzün sosyoekonomik yaşama koşulları içinde birey kitleleştirilmiş bir toplumsal yaşama bağımlı kılınmaktadır. Öyle ki; bireyliğini ortaya koymak, bir birey olarak davranmak toplumun

dışına çıkmak gibi bir baskıyı getirmektedir. Bu baskı bireyi daha çok kitle adamına, toplumu da daha çok üretim-tüketim-günlük yaşama-günübirlik hazlarla sınırlanmış kitleye dönüştürmektedir.

Bunlara yukarıda dile getirilen, birey olmaktan kaçmanın diğer nedenleri de eklenirse insan kitlenin dışında kalıp birey olarak yaşamın sıkıntılarına katlanmak yerine, birey olmaktan vazgeçecektir. Burada birey olmamak kitleden bağımsız olmamaktan ve ona uyum sağlamaktan kaynaklanır. Kitlenin bir parçası olmak insanın bilinçli olarak gerçekleştirdiği bir şey değildir. İnsanı sıradanlaştırarak içine alan kitle bireyliğini kuracağı niteliklerini uyutmuş insanlardan oluşur.

Nitelik bakımından ele alındığında kitle insanın kendini türünün bir modeli olarak tekrar ettiği ve diğer insanlardan farksız hâle geldiği, sıradan bir insan topluluğudur (Gasset 2003: 10). Niteliksizleşme ise birini diğerinden ayıran özelliklerin yok olmasıyla birlikte aynışmaya neden olur. Aynışmış olan insanlar böylece nitelik bakımından farklılık içermeyen kitleyi meydana getirir. Kitle:

Kendisini “sadece herkes gibi” hisseden herkesi kapsar ve aslında kendisini diğerleriyle bir bütün olarak hissetmekten mutludur ama ne yazık ki bu konuyla ilgili hiçbir endişe duymaz... hiçbir üstün niteliğe sahip olmadığını farkına varan aciz fikirli birisini düşünün. Böyle biri kendisini orta derecede, sıradan, kabiliyetsiz hissedecek ama kitlenin bir parçası olduğunu hissedemeyecektir. (Gasset 2003: 11)

Herkes gibi olmak kitleyi oluşturan insanlar için yalnız olmamak demektir. Böyle bir ortamda sıradan olmayan insan farklı olmanın yalnızlaştırıcılığını yaşayacaktır. Kitleye dâhil olan ise onu herkesten farklı olduğu için anormal görerek kendini normalleştirecektir. Oysa insanın herkes gibi olmaya çalışarak gizlendiğini, “insan olma”nın sorumluluğunu en az “Herkes” kadar yerine getirerek kendisine düşeni, yapması gerekeni yaptığını düşünmesi bir yanılgıdır:

Kökten gerçeklik olarak insan yaşamı ancak herkesin kendisinininkidir, yalnızca *benim yaşamım*'dir... Ötekinin yaşamı, isterse o bizim en yakınımız ve mahremimiz olsun, benim için salt gösteridir, tıpkı bir ağaç, bir kaya ya da geçip giden bulut gibi. Gözüm görür onu ama ben o değilimdir, yani yaşamam onu.” (Gasset 1995: 53.)

İnsanın “Herkes” içinde kendisine bir yer edinerek bu gerçeğe sırtını dönmesi yabancılaşmasıdır. Ortega da “Herkes” gibi olmayı, insanın çevresiyle bütünleşerek silikleşmesini, Öteki'ye (kendi dışındakine, çevreye, herkese) benzemek anlamında ötekileşme başka bir deyişle yabancılaşma olarak görür. Yabancılaşan insan etkinliğini

yitirir ya da etkinliğini yitiren insan yabancılaşır. İnsan’ın yabancılaşmayı aşması akla dayalı etkinlikte bulunmasıyla mümkün olur.

İnsanlık tarihi boyunca dönemsel olarak ve giderek daha karmaşık ve yoğun biçimlerde yinelenen üç ayrı aşama görülür: 1. İnsan kendini yitirmiş, çevresindeki şeylere gömülüp batmış gibi duyar; *ötekileşme*’dir bu. 2. İnsan güçlü bir çabayla kendi iç dünyasına çekilerek çevresindeki şeyler ve onlara egemen olma olasılığı üstüne fikirler oluşturur; bu *benliğe dalma*’dır. Romalıların *düşünsel yaşam* dedikleri, Yunanlılar’ın *theoretikos bios*’u, *theoria*’sı. 3. İnsan yeniden dünyada belirerek önceden tasarlanmış bir plana göre harekete geçer; bu da *eylem, aktif yaşam, praxis*’tir.” (Gasset 1995: 38).

Yabancılaşma ile ilişkisi bağlamında kitleyi irdelemeye devam ederken “yönlendiriliyor olma” ve “insan için kitlenin yaşam alanı dışında bir yaşam alanı olmaması” durumunu daha ayrıntılı ele almak gerekir. Bu, “kitle”yi oluşturan insanları aynılaştıran etkenlere biraz daha yakından bakılmasını da sağlar. Yukarıda Sanayi Devrimi’nden sonra ortaya çıkan değişikliklerin kitlenin oluşmasında etkili olduğunu dile getirmiştik.

1.3. Kitleleştirilme (Yabancılaştırılma)

Sanayi Devrimi ile birlikte insanlar iş bulma olanağı vb. nedenlerin etkisiyle kent merkezlerinde toplanmaya başlamıştır. Horkheimer ve Adorno’ya göre kentleşme projeleri bireyi düşmanına yani sermaye iktidarına yaklaştırmaktadır (Adorno & Horkheimer 1996: 8). Sermaye iktidarının amacı ise kentlerde toplanan insanları kendi çıkarları doğrultusunda bir tüketim toplumuna dönüştürmektir. Böylece ilk önce istenilen tüketimi gerçekleştirecek olan insanları üretmek için uygun zemin hazırlanmış olur. Aşağıda daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi konuyu Adorno şu şekilde dile getirir:

Kültür endüstrisinin yaptığı, müşterilerinin tepkilerine uyarlanmaktan çok, onları kalpazanca imal etmektir. Kendisi de onlardan biriymiş gibi davranarak biçimlendirir müşterilerinin tavırlarını. Bütün bu uyarlanma ideali bir ideolojidir aslında: İnsanlar, toplumsal iktidarsızlığın kamusal göstergesi olan abartılı bir eşitlikçilik tavrıyla iktidardan ne kadar pay almaya çalışır ve böylece eşitliği ne kadar çarpıtırlarsa başkalarına ve toplumsal bütüne uyarlanmaya da o kadar istekli davranırlar (Adorno 2005: 207).

Dünyanın, ihtiyaçlarına göre şekillendiğini sanan insanlar fark etmeden, kendilerinden bağımsız olarak belirlenen ihtiyaçlara sahip olma yönünde şekillendirilir. Aslında uyarlanan kendileridir. Kendisi de bir ürün olan insan artık bir özne değil nesnedir. O da

standart bir şekilde üretilir yani aynılaştırılır. Bu nedenle Frankfurt Okulu “kitle kültürü” yerine “kültür endüstrisi” kavramını kullanmıştır.

“Kültür endüstrisi” terimiyle kültürü alınıp satılabilen, üzerinden para kazanılabilen bir alan hâline getiren sektörler ve kurumlar kastedilmektedir. Kitle iletişim araçları, reklamlar ve sanat üretimleri kültür endüstrisinin parçalarıdır. Kitle kültürü kapitalist örgütlenişin sermayenin değil de kitlenin ihtiyaçlarına göre belirlendiği anlamını içermektedir (Adorno 2003: 76). Oysa onlar yukarıda ifade ettiğim gibi tam tersini düşünür ve kapitalist örgütlenişin kitleyi kendi çıkarlarına göre nelere ihtiyaç duyacakları konusunda şekillendirdiğini söyler.

Frankfurt Okulu’nun terimi ile “kültür endüstri”sinin aynılaştırdığı insanın değeri de düşmüştür. Çünkü artık insanlar da standart olan diğer ürünler gibi birbirlerinin yerine geçebilirler. Bu yüzden, söz gelişi çağımızda ölen insanların arkasından tutulan yas da fazla uzun sürmez. Nasıl olsa o kendine özgü olan farklı bir insan değildir ve yeri kolayca doldurulabilir. Kitleyi oluşturan insanlar da dâhil olmak üzere düzenin elinden çıkan bütün ürünler için geçerli olan standartlaşma, söz konusu “birbirinin yerini doldurma” yani değiştirilebilir olma özelliği nedeni ile maliyeti düşürdüğü için kâr getiren bir durumdur.

Fakat aynı zamanda standart olma, aynılaşma kültür endüstrisi için istenmeyen bir durumdur. Çünkü o, ürünleri pazarlayabilmek için onları yeni birer ürünmüş gibi gösterip onlara olan ilgiyi artırmalıdır. Bu nedenle sahte de olsa bir bireyselleşmeye ihtiyaç duyar. Bu sahte bireyselleşme hem insanlar hem de ürünler için geçerlidir.

Kültür endüstrisinde ilerleme olarak gösterilen, sürekli yeni diye yüceltilen her şey, başsız-sonsuz bir aynılığı gizlemektedir; bu bağlamda değişimler, kültüre ilk egemen olduğu günden beri kâr güdüsü ne kadar değiştiyse o kadar değişmiş olan bir iskeleti maskeleymektedir (Adorno 2003: 78).

Dolayısıyla standartlaşmayı sağlayan kanallar aynı zamanda sahte bir bireyselleşme yaratmak için de kullanılır. Adorno’ya göre insanlar hâlâ onların eylemlerine bağlı bir şey varmış gibi, romanlarda hâlâ özne olarak davranma kapasitesine sahip kişiler gibi sunulurlar. Ona göre yaşama bakışımız artık yaşam olmadığı gerçeğini gizleyen bir ideolojiye dönüşmüştür (Adorno 2005: 13).

Böylece yukarıda sözü geçen “yönlendiriliyor olma” ve “kitlenin yaşam alanı dışında bir yaşam alanı olmaması” biraz daha açık hâle gelmiş oluyor. Çünkü Frankfurt Okulu’nun tabiri ile kültür endüstrisi her yere yayılmıştır ve kitleye sürekli tek taraflı olarak mesaj vermektedir.

Kitleler artık bir gönderen olmaktan çıkmışlardır. Çünkü artık temsil edilememektedirler. Ses vermeyen bu kitleler sondajlar aracılığıyla sık sık yoklanmaktadır. Düşünceleri yansıtılmamaktadır. Yalnızca ne düşündükleri konusunda testler yapılmaktadır. Referandum (kitle iletişim araçları da sonsuz bir soru/yanıt referandumudurlar) politik gönderenin yerini almıştır (Baudrillard 2006: 26).

Kitleyi karakterize eden özelliklere değinirken onu oluşturan insanlarla ilgili kullanılan birey olma özelliğini yitirmiş, kendi özgürlüğünü kullanmayan ya da kullanamayan, aynılaştırmış, kendini türünün bir modeli olarak tekrar eden, yönlendirilen ve özne değil nesne olan vb. gibi ifadeler tek tek ve hep birlikte insanın yabancılaşmasına işaret etmektedir. Bütün bunlar insanın yabancılaşma kökenli bir mutsuzluğa, sıkıntıya veya bunalıma sürüklenmesine de neden olabilmektedir. Konunun bu boyutu yabancılaşmanın bunalımla ilişkisini irdelediğimiz bölümde yer almaktadır.

Kitle bağlamında gerçekleşen yabancılaşma veya yabancılaştırma doğal olarak ortaya çıkan ve kaçınılmaz olan yabancılaşmadan en başta içerisinde barındırdığı yapaylıktan dolayı farklıdır. Ayrıca hâlâ bunun başarılammış olduğuna dair bir ümitle dünyayı tümüyle etkisi altına alabilecek bir potansiyele sahiptir, denebilir. Fakat bu yabancılaşma kendi kendisini üretmeye devam ederken kullanmakta olduğu ve her geçen gün biraz daha tahrif ettiği insan malzemesini korumayı başaramazsa artık insanın yabancılaşmasından değil yok olmasından bahsetmeye başlamak kaçınılmaz olacaktır.

Yabancılaşma bağlamında kitleyi irdelemeye çalışırken insan son derece edilgin gösterilmiş olabilir. Fakat bu durum karmaşık bir konuyu anlaşılır bir biçimde ele almaya çalışmanın belli bir duruş noktasına sahip olmayı ve belli bir bakış açısı geliştirmeyi gerektiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca insan bütün bu süreçler içinde aynı zamanda aktiftir. Çünkü kitleyi yönlendiren de kitleye dâhil olsun olmasın yine insandır. Onun dışında başka bir güç değildir. Yabancılaşma da yine insanın kendi kendisini içine düşürdüğü bir durumdur.

2. Bunalım ve Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramının ilişkili olduğu ve birçok noktada kesiştiği kavramlardan biri de bunalımdır. Bunalımdan söz edilen yerde, yabancılaşmanın da bulunması olanaklıdır. Çoğu zaman bunalım ve yabancılaşma karşılıklı etkileşim içindedir. Bunalım yabancılaşmayı doğurabilir ya da yabancılaşma bunalıma yol açabilir. Bu nedenle yabancılaşmayı anlamaya çalışırken onun bunalımla olan ilişkisini de ele almak gerekir.

Bunalım Tük Dil Kurumu sözlüğünde “alışılmış olan durumda meydana gelen bir bozulma, yolunda gitmeme, kriz, karamsarlığı ve umutsuzluğu güçlendiren, sıkıntı veren bir durum” (TDK 2010) olarak belirlenmektedir. Bunalımın yarattığı gerginlikten kurtulmak bozulan durumu düzeltip yolunda gitmeyen şeylerin tekrar yolunda gitmesini sağlamakla mümkündür. Burada bunalım hem bozulma hem de bozulmanın sebep olduğu sıkıntı olarak görülebilir. Sorunun çaba gösterilmesine rağmen aşılabilmesi ise her iki anlamdaki bunalımı artırabilir. Söz konusu bozulma, yolunda gitmeme, yabancılaşmayı da içeren bir değişim sonucu meydana gelmiş olabilir ve insanın da yabancılaşarak bunalım yaşamasına neden olabilir. Çünkü insanın yabancılaşması da yolunda gitmeyen bir durumdur.

Bunalım dendiğinde akla ekonomik bunalımdan, toplumsal bunalıma, ahlaki bunalımdan, psikolojik bunalıma kadar birçok bunalım çeşidi gelmektedir. Bunalım, yabancılaşma ilişkisi de birçok ayrı noktada kurulabilir, irdelenebilir. Burada son yüzyıllarda artmış olan değişimin yabancılaşmayı da artırmış olması nedeniyle 19. yüzyıl ve sonrasını temel alıp örnek olarak bu ilişkinin bazı belirgin noktalarını irdeleneceğiz.

Üzerinde duracağımız belirgin noktalar genel anlamda çağın içinde bulunduğu bunalım, çağın bunalımına dâhil edilebilecek olan ahlaki bunalım ve yine bu çağda ortaya çıkan gelişen varoluşsalcılıkla birlikte dikkat çeken insanın varoluşsal bunalımı olacak. Buna ek olarak bir de bunalım kavramı psikoloji ile yakından ilişkili olduğu için yabancılaşmanın psikoloji ile ilişkisine ve insanın psikolojik boyutu üzerindeki etkisine kısaca değineceğiz.

2.1. Çağın Bunalımı

19. yüzyıl ve sonrası dünya tarihinde daha önce görülmemiş birçok değişimi yaşadı ve yaşamakta. Bu dönemde diğer bölümlerde üzerinde durduğum Sanayi Devrimi, kentleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ilgili değişimlere ek olarak ulus devlet modelinin ortaya çıkması, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, terörizm, küreselleşme vb.leri ile de ilgili bir çok değişim yaşanmıştır ve yaşanmaktadır. Artan bir hızla gelişen bu değişimlerin yol açtığı olumsuz sonuçlar çağın genel anlamda bir bunalım yaşamasına neden olmuştur.

Sorokin’in insanlığın bütün tarihindeki muhtemelen en bunalımlı dönem olarak gördüğü 20. yy’da “...milyonlarca insanın zihninde, kişinin kendisinin, ailesinin, halkın ve ulusun, insanlığın nereden geldiği ve nereye gittiği, nasılı ve niçini, etkin ve edilgin olarak bir nabız gibi atmaktadır.” (Sorokin 1977: 17). Söz konusu değişimlerin olumsuz

etkileri insanın huzursuz olmasına ve gelecek kaygısı taşımasına da neden olmuştur. Yanı sıra bu çağ aynı değişimlerin olumsuz etkileriyle yaşamayı düzenleyen değerlerde zayıflamanın ve giderek profanlaşmanın başladığı dolayısıyla ahlaki bir bunalımla birlikte yabancılaşmanın da yaşandığı bir çağdır.

Burada profanlaşmayı biraz açıklamak gerekirse; sözcük anlamı “mabet”in önündeki insan olan “profan” mabete karşı kayıtsızdır. O bir kutsala inanan ve inanmayanın dışında kalandır, dindar ya da dinsiz olmayandır. Profanlaşmış olanın kutsal olanla bağları kopmuştur. Burada kutsal olanla kutsallığını dinden alan ya da almayan bütün değerleri ve yine kutsallığını dinden alsın almasın ahlaki da kastediyorum. Bu bağlamda profanlaşmış insan her anlamda yabancılaşmış insandır. (Erdemli 2007: 75) Çünkü profanlaşmış insanın dine yabancılaşmış, dinsizliğe yabancılaşmış, din yerine koyulmuş kutsala yabancılaşmış, insanın kendisi de bir değer olduğu için değerlere yabancılaşmakla doğrudan kendisine de yabancılaşmış insan gibi karşılıkları vardır.

Nihilizm’in baş gösterdiği, ahlakta immoralistlerin seslerini yükselttiği bir çağda yabancılaşmanın da sorun olarak kendini göstermesi kaçınılmazdır. Çünkü söz konusu ahlakın kaynağı ne olursa olsun ahlaki bağlamından koparılan insan yabancılaşmış insandır. Sözü edilen immoralistler arasında “Arılar Efsanesi ya da Genel Refahı Yapan Kişisel Erdemsizliklerdir” isimlik kitapçığı ile kuvvetli bir etki uyandıran Bernard de Mandeville dikkat çekmektedir. O bir arı kovanını tasvir ettiği bu eserinde kovanın refahını sağlayan şeyin erdemler değil de erdemsizlikler, yükselme tutkusu, açgözlülük ve çekememezlik gibi kötü huylar olduğu sonucuna varmıştır. (Heimsoeth 1978: 35) Ona göre ahlaki ilkelerle donanmış bir toplumun kalkınması mümkün değildir. Bilimsel ve teknolojik anlamda günümüze doğru artarak devam eden bir kalkınmanın gerçekleşmiş olduğu ortadadır. Fakat bunun yanı sıra insan dünyası için kalkınma olarak adlandırılmayacak ahlaki çözümler de meydana gelmiştir.

2.2. Varoluşsal Bunalım (İnsanın Varoluşuna Yabancılaşması)

Yine son yüzyılların dünyaya, insana, felsefeye olan etkisi bunalım ve yabancılaşma çerçevesinde ele alınabilecek bir akım olan varoluşçuluğu doğurmuştur. Varoluş felsefesi çağımızın durumu ile sıkı bir bağlantı içindedir.

Antik dünyanın insanı kendini evrenin bir parçası olarak duyuyordu. Ortaçağ’ın insanı kendini Tanrıya bağlamıştı. Yeniçağ’ın insanı aklın gücüne güveniyordu. Günümüzde ise insan bütün dayanaklarını yitirmiştir ve bunun sonucunda da insan kendi kendisi için sorunsal olmuştur (Akarsu 1994: 188).

Kendisine bir dayanak bulamayan insan boşlukta olduğunu hissetmiştir. Bunun üzerine bazı şeyleri sorgulamaya başlamıştır.

Varoluş felsefesinde, insan varoluşunun anlamı, söz konusudur; insanın kendini gerçekleştirmesi, insan varoluşunun rastlantılar içinde oluşu, güvensizliği söz konusudur; güçsüzlüğü ve hiçliği içinde insan, zaman içinde ve tarihselliği içinde insan, ölüme mahkum bir varlık olarak insanın varoluşu, hiçlik karşısında insanın varoluşu... (Akarsu 1994: 187).

Özellikle 20. yüzyılda kendisine önemli bir yer edinen varoluşçuluk bağlamında bir “varoluşsal bunalımdan, yabancılaşmadan” söz edilebilir. İnsan kendisi dışındaki her şeyin olduğu gibi kendi varlığının da farkında, bilincinde olan tek varlıktır. Varoluşsal yabancılaşma ise insanın kendi varlığını yadırgaması, kendi varlığına yabancı olması, var olmayı anlamlı bulmaması, var olmaktan sıkıntı duymasıdır.

Varoluşçu filozoflara göre insan zaten doğuştan bu dünyanın bir yabancıdır. Örneğin Kierkegaard, insanı bu dünyaya bağlayan hiçbir dış nedenin bulunmadığını belirtir. Ona göre insanın dünyada ve yaşamda nasıl bir yer tuttuğunu kimse bilemez (Öztoğat 2005: 69). Varoluşsal yabancılaşmayı ve bu yabancılaşmanın neden olduğu bunalımı varoluşçu filozofların eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin Sartre’ın “Bulantı” isimli romanında roman kahramanı var olmaktan duyduğu sıkıntıyı şu şekilde ifade eder:

İnsanın içine kapanması için bundan elverişli gün olmaz. Güneşin acımasız bir yargı gibi yaratıkların üzerine saçtığı bu soğuk aydınlıklar; gözlerimden içime akıyor; yoksullaştırıcı bir ışıkla aydınlanıyorum. Kendi kendimden tiksinnemem doruğuna erişmem için on beş dakika yeter, eminim (Sartre 2010: 27-28).

Camus’nün “Yabancı” isimli romanında da roman kahramanın kendi varlığına ve dünyaya büyük ölçüde yabancılaştığı görülmektedir (Camus 2006). Henüz kendi varlığına anlam verememiş insan kendisini bile bir yabancı olarak gördüğü için her şeyden önce insan olmaya yabancılaşmıştır. Elbette ki çağımızdaki yabancılaşma varoluşçu filozofların eserlerindeki kadar fazla değildir. Aynı zamanda birer edebiyat eseri olan bu çalışmalar sanatın verdiği gerçeğe bağlı kalmama imkanı ile üretilmiştir. Yine de varoluşçuluğun ilgi uyandırmış olması, büyük ölçüde tanınması, üzerinde durulması ve konuşulması insanların bu filozofların eserlerinde kendilerinden bir şey bulmuş olabileceğini gösterir.

2.3. Yabancılaşma ve Psikoloji

Son olarak bunalım bağlamında, yabancılaşma psikoloji ilişkisine ve yabancılaşmanın insanın ruhsal yapısı üzerindeki etkisine bir bakımdan kısaca değinelim; bunalım, psikoloji alanında depresyon anlamına geldiği ve yabancılaşma insanın psikolojisini de etkilediği için konunun bu boyutunu göz ardı etmemek gerekir. Erich Fromm’un aktardığı üzere:

“Yabancılaşma” sözcüğü eskiden akıl hastalarını tanımlamak için kullanılıyordu. Fransızca’daki *aliene*, İspanyolca’daki *alienado* sözcükleri eskiden psikoza, yani bütünüyle, kesinlikle kendisinden kopmuş insanı tanımlıyordu (İngilizce’de bugün bile akıl hastalarına bakan doktorlara “alienist” denir).” (Fromm 2006: 116).

Sözcüğün akıl hastalarını tanımlamak için kullanılmış olmasının nedeni insanın ayırıcı özelliklerinden birinin akıl sahibi olması olabilir. Çünkü bu durumda akıl konusunda sorun yaşayan insan yabancılaşmış bir insan olacaktır. Fromm’un aktardığı bu bilgiye konuyu ilgilendiren ilginç bir bilgi olduğu için yer veriyoruz. Elbette günümüzdeki anlamıyla yabancılaşma bu denli ciddi bir psikolojik rahatsızlığa karşılık gelmez. Fakat yine de onun insanın ruhsal yapısı üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceğini söyleyebiliriz.

Örneğin, Melvin Seeman yabancılaşmış insanın kendi yaşamını etkileyen koşullar üzerinde etkin olamayan, kendi eylemlerini anlamlandıramayan, yaşamı düzenleyen kurallara inanmayan, toplumda yüksek değer verilen inançları değerli bulmayan ve kendinden uzaklaşmış, kendi eylemlerinden doyum sağlayamayan (Seeman 1959: 787) bir insan olduğunu söyler. Böyle bir insanın yaşama sıkı sıkıya bağlı, kendisini, çevresindekileri, dünyayı seven ve psikolojik düzeyde mutlu bir insan olabileceğini söylemek zordur. Psikolojisi, fizyolojisi vb. ile bir bütün olan insanın yabancılaşması onun her boyutuna etki edecektir. Buna ek olarak depresyonun yani bunalımın kendisi de insanın hayatla olan bağlarını zayıflattığı, üretkenliğini olumsuz yönde etkilediği, huzursuzluk verdiği, insanı kendisine ve hayata yabancılaştırdığı için yabancılaşma sayılabilir.

Yabancılaşmanın psikolojiyle ilişkisi kapsamında dikkat çeken noktalardan biri de yabancılaşma ve psikolojik bir rahatsızlık olan “nevroz” arasındaki ilişkidir. Kesin bir tanımının yapılması zor olan nevroz “çatışan eğilimler için uzlaşmalı çözümler bulmaya yönelik girişimler tarafından yaratılan ruhsal bir hastalık” (Horney 1998a: 192-193) olarak açıklanabilir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere “nevroz”u karakterize eden temel özellik insanın kendi ile çatışmasından kaynaklanıyor olmasıdır. Kendi ile çatışan

insanın ise kendini karşısına almış olmasından dolayı kendine yabancılaşmış bir insan olduğu anlaşılır.

Nevrotik birey kendini beklenmedik bir biçimde boy aynasında gördüğü zaman tanımayabilir. Benzer bir biçimde, evinin kendi evi olduğu duygusu taşıyor olabilir. Bir insanın gerçekte ne olduğuna ya da nelere sahip olduğuna ilişkin duygularının tamamı bulanmış ya da silinmiş olabilir. Bu sürecin bir bölümü yapısal olarak her nevrozda vardır (Horney 1998b: 192-193).

Dolayısıyla her nevroz yabancılaşma içerir. Kendine yabancılaşmış olan insanın kendi ile çatışan eğilimleri de onu güçsüzleştirir ve bir anlamda baskı altında tutarak yaşamını olumsuz yönde etkiler. Nevrozu insanın kendine yabancılaşması olarak nitelendiren Karen Horney’e göre nevroitik birey duyguları da eğilimleri tarafından baskı altına alınmış, kendi enerjisine sahip çıkmayan, kendini yaşamında etkili bir güç olarak görmeme duygusu taşıyan ve kendi sorumluluğunu üstlenme konusunda yetersiz olan bir bireydir (Horney 1998b: 199-208). Bütün bu özellikler yabancılaşmanın insanın psikolojik yönü üzerindeki etkileri arasında sayılabilir. İnsanın kendine yabancılaşmasına neden olan eğilimleri ise yaşamını uygarlık yaratma doğrultusunda düzenleyip şekillendiren istek ve amaçları ile ilgilidir. İnsan bu istek ve amaçları uğruna kendi özüne ait olan ve söz konusu istek ve amaçlara uyum sağlamayan yönlerini baskı altında tutar. Sigmund Freud bu yüzden bütün uygarlığı, tarihi, başka bir deyişle kültürü söz konusu çatışmadan dolayı nevroz olarak nitelendirir.

O, kültürü karmaşık bir toplumsal sürecin sonucu olarak değil bastırılan biyolojik güdülerin sonucu olarak görür. Güdülerin yoğun olarak bastırılması da nevroza yol açabildiği için, ona göre toplumsal gelişme nevrozun gelişmesi anlamını taşır ve nevrozlar, insanlığın kültürel gelişme için ödemesi gereken bedeldir (Horney 1998a: 225). Buradan yabancılaşmanın da kültürel gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olduğu çıkarılabilir. Bu durumda “uygarlık ne kadar çok gelişme gösterirse yabancılaşma da o kadar artış gösterecektir” denebilir. 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan büyük değişimlerle birlikte uygarlığın da hızla geliştiği göz önünde bulundurulursa yabancılaşmanın da aynı oranda arttığı söylenebilir.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere yabancılaşmanın bunalımla yoğun bir ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi irdelemek ise yabancılaşmanın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Görüleceği üzere bu ilişkiye genel bir bakış bile bunalım ve yabancılaşma etkileşiminin ağırlığını hissettirmektedir. Bu konuda yapılacak daha ayrıntılı çalışmalar değişik sonuçlar verebilecektir.

3. Kültür ve yabancılaşma

Yabancılaşma ile yakından ilişkili olan kavramlardan biri de “kültür”dür. Hatta kültür ilişkili olduğu bütün kavramlarla birlikte yabancılaşmayı da içine alır. Çünkü “insan” eli değmeden önce doğada var olmayan her şey kültürün bir parçasıdır. İnsan etkinlikleri sonucunda meydana gelen bütün değişimler kültüre dâhildir ve kültürü oluşturur. Dolayısıyla kültürün kapsamı oldukça geniştir.

Bir belirlemeye göre kültür insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçekliktir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimidir. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet vd. gibi insanın meydana getirdiği her şey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar tüm kendilerine ilişkin şeylerle birlikte kültürden sayılırlar (Uygur 2003: 17).

İnsan akli, istekleri ve duyguları ile doğayı aşan, dolayısıyla bir yanı ile doğaya dâhil olmayan bir varlıktır. Doğaya dâhil olmayan yanı ile insan, doğal zorunluluklara da bağlı olmayan, özgür bir varlıktır. Hayvan bütünüyle çevrenin içinde, çevre ile uyumlu ve çevrenin bir parçası iken, insanın kendine ait özellikleri bulunur.

[İnsan] çevrenin bağlarından kurtulmuştur. Biz bu duruma dünyaya açık olma diyoruz. Böyle bir varlığın artık “dünyası” vardır. O, çevresindeki “direnc” ve karşı koyma merkezlerini, hayvanın kendisini bunların içinde kaybederek erimesine karşılık, “obje” haline getirebilir (Scheler 1968: 41).

İnsan obje hâline getirebildiği çevre hakkında düşünebilir ve çevreye bütünüyle uyum sağlamak ya da boyun eğmek yerine istekleri doğrultusunda onu şekillendirebilir. Böylece doğaya dâhil olan çevreden farklı olarak doğaya dâhil olmayan kültürü meydana getirir. Kültür insanın kendi oluşturduğu yaşama çevresidir. Doğal dünya içinde onunla bütünleştirerek oluşturduğu doğal olmayan bir yaşama dünyasıdır.

İnsan sınırsız bir şekilde dünyaya açılabilir. Hayvan ise kendi çevresi içinde kendinden geçmiş olarak yaşar. Salyangozun kabuğunu beraberinde taşıdığı gibi, hayvan da kendi çevresini, kendisine has bir yapı olarak, gittiği yere beraber götürür. Hayvan mesafe alarak ve isimlendirerek “çevreyi” “dünyaya” çeviremez (Scheler 1968: 43).

Onun bir kültüre ihtiyacı olmadığı gibi kültürü meydana getirebilecek donanımı da yoktur. Doğanın dışında kalan her şey kültüre dâhil olduğuna göre “Kültür, doğa olmayan, doğaya yabancı olan bir insan ürünüdür.” denebilir. Buna dayanarak; “insan etkisi olmadığı takdirde doğada yabancılaşma yoktur. Doğadaki her şey o bütünün bir parçası, ögesi; onu tamamlayan bir yanıdır. Dolayısıyla bu öğelerin bütünüle ya da diğer

parçalardan biriyle yabancılaşması söz konusu değildir. Yabancılaşma insanla birlikte ortaya çıkar. Aynı deyişle yabancılaşma kültürde ortaya çıkar.” diyebiliriz.

3.1. İnsan, Doğa ve Kültür

İnsan, olmakta olan bir varlıktır. İnsan olmayı başarmak insana onun evrendeki yeri ve varlık yapısı tarafından bir görev olarak verilmiştir (Scheler 1968: 5). Doğanın insanlaştırılması ise insanlaşma yolunda kendini yani aklını, zekâsını, duygularını istekleri doğrultusunda doğaya yansıtması, aktarmasıdır. İnsan yine doğada bulunan malzemeleri şekillendirerek maddi ve manevi öğeleriyle kültürü meydana getirirken kendini dışa vurur, gerçekleştirir. Bu anlamda insan doğaya yansımakla, yabancılaşmıştır. Çünkü doğada, doğa kullanılarak doğal olmayan üretilmiştir. Böylece doğaya aykırı bir ortam ortaya koyulmuş ve doğa insanlaşmakla yabancılaşmıştır. Dolayısıyla kültür insanın ve doğanın kısmen yabancılaşarak birbirlerine dönüşmelerinin ürünüdür. İnsan böylece doğayı aşan yönünü cisimleştirerek kültüre dönüştürmektedir.

Kültür bu anlamda bir nesneleşmeler sürecidir. Bu nesneleşmeler toplumsal düzenlemelerden, ahlaka, geleneğe, hukuka, dine, siyasete ve bilimlere kadar uzanırlar (Köktürk, 2006: 178). İnsanın gerçekleştirdiği bu etkinlikler bir yandan kültürü meydana getirirken bir yandan da insanı meydana getirir. İnsan kendini gerçekleştirmek için bu etkinlikleri yerine getirmelidir. Cassirer’e göre de insan yaptığı etkinliklerle açığa çıkar:

İnsanı, ne metafiziksel özünü oluşturan doğuştan bir ilke ile ne de deneysel gözlemlerle araştırabilecek herhangi bir doğal yeti veya içgüdü aracılığıyla tanımlayabiliriz. İnsanın göze çarpan ayırıcı özelliği, metafiziksel doğası olmayıp yaptığı işidir. İnsanlık halkasını tamamlayıp belirleyen bu iş, insan etkinliklerinin bir dizgesidir. Söz konusu etkinlikler ise dil, mitos, din, sanat, bilim ve tarih yoluyla kültür’ü oluşturan etkinliklerdir (Cassirer 1980: 71).

Dolayısıyla “kültür inşa etme” insanın hayvandan ve diğer varlıklardan farkını ortaya koyan ayırıcı bir özelliktir. Özgür bir varlık olan insanın birbiri ile etkileşim içinde olan etkinlikleri, bu etkinliklerin ürünleri insanı her anlamda kuşatan, içine alan onun ihtiyaçlarına karşılık veren ve yeni ihtiyaçlar doğurarak sürekli yenilenen kültürü oluşturur.

Öyleyse tarih ve kültür alanı, bir doğa varlığı olarak insanın bir doğal belirlenim altında zorunlu olarak ürettiği bir biyolojik uyum çevresi değil; özgür bir varlık

olarak ürettiği, kendini dışa vurduğu bir dünyadır. İnsan sadece bir doğal varlık değil dış etkenleri kendisi için şekillendiren bir kültür öznesidir (Özlem 1986: 15).

Elbette insan, kültür oluşturma yolundaki adımları doğadan bütünüyle bağımsız nedenlerle atmamıştır. Kimi zaman doğayla savaşmış kimi zaman ondan ilham almıştır. Her zaman ondan faydalanmış ve onu anlamaya çalışmıştır. Kültür insanın doğa ile olan ilişkisiyle biçimlenir. Özellikle ilk ortaya çıktığı dönemlerde kültürün doğa ile çok daha yakın bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan kültür oluşturmak en azından kültürün ilk ortaya çıktığı dönemler göz önüne alındığında insanın bir projesi değildir. Binlerce yıl önce insanlar çiftçiliği, hayvan yetiştirmeyi ve madenleri bilmiyorlardı. Avlanarak ve yenilen bitkileri toplayarak yaşıyorlardı. Daha sonra yenilecek bitkileri bilinçli olarak ekmeye ve hayvanları ehlileştirmeye başladılar. Ardından yüksek kültürün şartları olan büyük nüfus, yerleşik hayat ve geniş ölçüde hububat ekimi gerçekleşti (Gehlen 1954: 35-36).

İnsan bütün bu etkinlikleri bir kültür meydana getirmek için yapmamıştır ama bu etkinlikler bir araya gelip devam ederek kültürü oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmektedir. Buna ek olarak yukarıda belirttiğimiz üzere aynı zamanda bir doğa varlığı olan insanın doğayı aşan yönüyle kültürü oluşturması onun için olumsuz bir durum da yaratabilmektedir. İnsanın kültür vasıtasıyla doğadan fazla uzaklaşması ya da kültürün insanı doğadan fazla uzaklaştıracak bir şekilde ortaya çıkması insanın hem kendi dışındaki doğaya hem de kendi doğasına yabancılaşmasına neden olmaktadır.

3.2. Kültürün Yabancılaştırıcı Etkisi

Buraya kadar insan, kültürü oluşturan varlık olarak ön plana çıktı. Kültürün mimarı olan insan sonrasında verili bir düzen olan kültürün içinde doğar. Devraldığı bu kültür mirasını değiştirip yabancılaştırarak yani yeniden üreterek sonraki kuşaklara aktarır. Devralınanı aynen devam ettirmek insanın doğasına uygun değildir. Hayvan ise türünü aynen devam ettirir. Onun devraldığı veya devredeceği bir miras yoktur. İnsan zamana ve yere göre farklı kültürlerin içine doğarken hayvanın içinde yaşadığı ortam kültür işareti taşıyacak bir biçimde değişmez.

Diğer taraftan insan kendini mevcut olan kültürle yeterince dışa vuramıyorsa ifade edemiyorsa yenilik peşinde olacak, değişim arayışı içine girecektir. “Bunu yaparken, elinde hazır olanı kaldırıp atmayacak, onu yeniden yorumlayıp yeni duruma uygun bir senteze ulaşacaktır. İşte buna, kültürel yeniden üretim diyebiliriz.” (Köktürk 2006: 259). Görüldüğü gibi kültürün ilk üreticisi de devam eden süreç içinde onu yeniden üretmeyi

sürdüren de insandır. Sonuç olarak kültürü insan yaratır, kültür insandan etkilenir fakat aynı zamanda insan da kültürle biçimlenir. Bu noktada insanı kültürden etkilenen bir varlık olarak da ele almak gerekir.

Kendi yarattığı kültür de insanı geliştirir. İnsanın kültür üretip kültürce üretildiği; kültür taşıyıp kültürce taşındığı temel gerçeği insan varlığının en başta gelen varolma koşuludur (Uygur 2003: 18). Fakat kendi ürettiği kültür varlığı tarafından gereğinden fazla şekillendirilen, yönlendirilen insan bu varlığa yabancılaşmış demektir. Çünkü insanın ürettiği ve hükmettiği bir varlığın zamanla insana yani kendi üreticisine hükmeder hâle gelmesi insanın bu ürüne yabancılaştığı anlamına gelir. Eğer kültürün insan üzerindeki belirleyici etkisi artarsa bununla birlikte insanın kendini istediği doğrultuda belirlemesi, gerçekleştirmesi de zorlaşır. Bu yolla özgürlüğü de kısıtlanan insan kendine yabancılaşabilir.

Yukarıda insanın insanlaşmak için yaptığı etkinliklerin kültürü meydana getirdiği dile getirilmişti. Anlaşıldığı üzere insanın kültürü meydana getirecek etkinliklerde bulunmaması, onun açığa çıkmasını engelleyerek yabancılaşmasına neden olabilecekken, kültürü meydana getirmesi de yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Öyle ki; kültür insanı kendine has öğeleri ve normları ile belli bir yaşama biçiminin içine alarak kısıtlayabilir. Kültürün sınırları etkisi artarsa insanın istekleri doğrultusunda özgürce etkinlikte bulunması zorlaşabilir.

Georg Simmel kültürel ve toplumsal dünyanın kendilerini yaratan ve her gün yaratmaya devam eden aktörleri gittikçe daha fazla egemenliği altına aldığını söyler. Ona göre bu kültürel dünya kendine ait bağımsız bir hayata kavuşmuştur ve bireyin onu yaratma, özümseme ve kontrol etme kapasitesi azalmıştır (Ritzer 1992: 3-9).

Simmel 19. yüzyıldan itibaren kültürün birey üzerindeki egemenliğinin arttığını ve bu durumun birey bakımından tehdit oluşturduğunu söyler (Ritzer 1992: 10). Bu bağlamda kültürün, gelişme biçimine bağlı olarak insanı kendine yabancılaştıran etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Hatta o, insanı kendine yabancılaştıran bütün etkenleri içine alan geniş çerçevedir. İnsan doğanın egemenliği altına girerek yabancılaşmamak adına kültür varlığını meydana getirerek doğa ile arasına mesafe koymuştur.

Fakat bu kez de kültürün egemenliği altına girerek yabancılaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. “Modern hayatın en derin sorunları, ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, dışsal kültür ve hayat tekniği karşısında, bireyin, varoluşunu sürdürebilmek için

doğayla giriştiği savaş, bu modern form altında en son şeklini almıştır.” (Simmel 2008: 85).

19. yüzyıl ve sonrasında kültürel alandaki düşünsel çalışmalar da artış göstermiştir. “Bunun en temel sebeplerinden biri, Sanayi Devrimi’nin toplumsal yapıyı tamamen değiştirmesi, kültürel yaşantının derinden sarsılması, bilgi ilgisinin kültürel alana yönelmesi ve bu alandaki bilgi birikiminin artmasıdır.” (Köktürk 2006: 123). Toplumsal yapıdaki değişimler yabancılaşma bakımından ele alınabilecek başka kültür sorunlarına da yol açmıştır. Bu kültür sorunları genelde “çok kültürlülük”ten kaynaklanmaktadır. Kültürel yozlaşma da bunlardan biridir.

Burada “çok kültürlülük”ün “çeşit çeşit kültürlerin aynı zamanda, yan yana, birlikte varolmaları” anlamı üzerinde duruyoruz. Bu özellikle, iki dünya savaşından sonra Batı Avrupa’yı, dolayısıyla tüm yeryüzünü kuşatan önemli bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır (Uygur 2003: 22-28). Farklı kültürlerin iç içe yaşaması o kültürle ait insanlar için uyum sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu durumun insanlarda yabancılaşma hissine neden olmasının yanı sıra kültürel yozlaşmayı da doğurabileceği söylenebilir.

Kültürel yozlaşma bir kültürün sağlığının bozulmasıdır ve yozlaşmış bir kültür yok olmaya yazgılıdır (Soykan 2007: 60). Kültürün yozlaşması, olumsuz yönde farklılaşması, değişmesi, kendi içindeki uyumu kaybetmesidir. Bu bir anlamda kültürün kendi kendine yabancılaşmasıdır. Kendi kendine yabancılaşan kültürde kendisi ile örtüşmeyen, uyuşmayan ve bir anlamı olmayan durumlar ortaya çıkarabilir. Söz konusu yozlaşma ise en iyi kültürün taşıyıcısı olan dilde kendini göstermektedir. Günümüzde dil ile ilgili tartışmalar da artmıştır. Bu durum dil ile kültür arasında hayati bir bağ olmasından ve dildeki yozlaşmanın kültür bakımından bir tehlike oluşturmasından kaynaklanır.

Oswald Spengler’e göre kültürler belli aşamalardan geçtikten sonra en son uygarlık aşamasına gelirler ve bu aşamadan sonra da yok olurlar (Sorokin 1972: 100-101). 20. yüzyılda ortaya çıkan şey belki de budur. Bu konuda çalışmamın kapsamı dışında olduğu için değinmeye gerek duymadığım çeşitli fikirler vardır ve kültür oldukça kapsamlı bir alandır. Bizi asıl ilgilendiren; kültürün insanın yaşama ortamını oluşturuyor olmasıdır. Çünkü kültürdeki bozulmalar insana da yansır ve onun yabancılaşmasına neden olabilir.

İnsan kültür yaratır. Çünkü yalnızca insan belirsizlik içindedir ve yaşayabilmek için belirlenmeye ihtiyacı vardır. Doğadaki bütün canlılar belirlenmiş olarak doğarlar. İnsan

yaşayacağı ortamı yani kültürü maddi ve manevi her yönüyle kendisi yaratır. İnsan belli bir çevreye değil fakat dünyaya geldiği için dünyanın değişik yerlerinde kendi yaşama ortamını yani kültürü yaratır. Böylece değişik kültürler ortaya çıkar. Bu kültürlerin her biri insanın aynı ihtiyacına, var oldukları doğal ortam uyarınca farklı yanıt vermektedirler. Örneğin; yemek kültüründe olduğu gibi. Birbirinden farklı kültürlerden herhangi biri kendi içine kapanacak olursa yani başka bir kültürle karşılaşmayacak veya başka kültürlerle kendini kapayacak olursa beslenmesi, yenilenmesi, varlığını koruması ve sürdürmesi zorlaşır. Bu nedenle kültürlerin başka kültürlerle ticaret, savaş, seyahat vb. aracılığıyla karşı karşıya gelip etkileşmesi gerekir.

Böylece şöyle bir görünüm ortaya çıkar; Her bir kültür doğa karşısında insanın yarattığı bir belirlemedir. Ayrıca her bir kültür diğer kültürlerden de kendini ayıran bir belirlenmedir. Bunun yanında yine de her bir kültürün doğayla ve diğer kültürlerle ilişkisi yaşamsaldır. Burada bir kültür hem doğa karşısında bir yabancılaşmadır hem de diğer kültürleri kendine yabancı görür. Kültürler arası çatışmanın nedeni kültürler arası yabancılaşmadır. Bu yabancılaşma manevi kültür alanındaki kimi öğelerin örneğin; din anlayışlarının, siyasi anlayışların ya da dünya görüşü veren ideolojilerin mutlaklaştırılmasıyla daha da keskinleşir. Bunlar yalnızca değişik kültürler arasındaki yabancılaşmaya değil aynı toplum, aynı kültür içindeki bireylerin birbirlerine yabancılaşmalarına da neden olur.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor (2003). “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken” *Cogito*, çev. Bülent O. Doğan, 36: 76-84, İstanbul: YKY.
- ADORNO, Theodor (2005). *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, 4. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- AKARSU, Bedia (1994). *Çağdaş Felsefe-Kant’tan Günümüze Felsefe Akımları*, 7. Basım, Ankara: İnkılap Yayınevi.
- BAUDRILLARD, Jean (2006). *Jean, Sessiz Yiğınların Gölgesinde*, çev. Oğuz Adanır, 3. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- CAMUS, Albert (2006). *Yabancı*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Can Yayınları.
- CASSIRER, Ernst (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi.
- ERDEMLİ, Atilla (2007). “Profanlaşma” *Yozlaşma, Felsefelogos Dergisi*, 33: 73-81 Bulut Yayınları.

- FROMM, Erich (2008). *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, 5. Basım, İstanbul: Payel Yayınları.
- FROMM, Erich (2006). *Sağlıklı Toplum*, Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever, İstanbul: Payel Yayınları.
- GASSET, Ortega Y. (1995). *İnsan ve “Herkes”*, Çev. Neyire Gül Işık, İstanbul: Metis Yayınları.
- GASSET, Ortega, Y. (2003). *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Koray Karaşahin, İstanbul: Babil Yayınları.
- GEHLEN, Gehlen (1954). *İnsan*, çev. Bedia Akarsu, İstanbul: İst. Üniv. Ed. Fak. Konferansları 2.
- HEIMSOETH, Heinz (1978). *Ahlak Denen Bilmece*, çev. Nermi Uygur, İstanbul: İst. Üniv. Ed. Fak. Yay.
- HORKHEIMER, Max & Theodor Adorno (1996). *Aydınlanmanın Diyalektiği 2*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- HORNEY, Karen (1998a). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yayınevi.
- HORNEY, Karen (1998b). *Nevrozlar ve İnsanın Gelişimi*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yayınevi.
- KÖKTÜRK, Milay (2006). *Kültürün Dünyası: Kültür Felsefesine Giriş*, Ankara: Hece Yayınları.
- MARX, Karl (2007). *Yabancılaşma: 1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, 3. Basım, Ankara: Sol Yayınları.
- NIETZSCHE, Friedrich (1993). *Ecce Homo*, çev. Can Alkor, İstanbul: Say Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan (1986). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZTOKAT, Nedret (2005). “Varoluşçuluk: Felsefeden Edebiyata Uzanan Bir Yol” *Kitaplık Dergisi*, 69-75, İstanbul: YKY.
- RITZER, George (1992). *Sociological Theory*, çev. Ümit Tatlıcan, Erişim Tarihi: 10.08.2010
([http://www.umittatlican.com/files/George%20Simmel%20%20\(George%20Ritzer-1991.pdf\)](http://www.umittatlican.com/files/George%20Simmel%20%20(George%20Ritzer-1991.pdf))).

SARTRE, Jean Paul (2010). *Bulantı*, çev. Selahattin Hilav, 11. Basım, İstanbul: Can Yayınları.

SCHELER, Max (1968). *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Genel Kitaplığı.

SEEMAN, Melvin (1959). “On The Meaning Of Alienation”, *American Sociological Review*, 24(6): 783-791.

SIMMEL, Georg (2008). *Modern Kùltürde Çatışma*, çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, İstanbul: İletişim Yayınları.

SOROKIN, Pitirim A. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

SOYKAN, Ömer Naci (2007). “Kùltürel Yozlaşma”, *Yozlaşma, Felsefelogos Dergisi*, 2/3, 33-34, Bulut Yayınevi.

T.D.K. Sözlüğü, Erişim Tarihi: 16.04. 2010

(<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=bunal%FDm&ayn=tam>).

UYGUR, Nermi (2003), *Kùltür Kuramı*, İstanbul: YKY.